

Domański, Cezary W.

Historia psychologii w Polsce : stan badań i perspektywy rozwoju

Kwartalnik Historii Nauki i Techniki 55/1, 153-170

2010

Artykuł umieszczony jest w kolekcji cyfrowej Bazhum, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych tworzonej przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego.

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie ze środków specjalnych MNiSW dzięki Wydziałowi Historycznemu Uniwersytetu Warszawskiego.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Cezary W. Domański

Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej
Lublin

HISTORIA PSYCHOLOGII W POLSCE. STAN BADAŃ I PERSPEKTYWY ROZWOJU¹

WPROWADZENIE

Psychologia (z greckiego ψυχή psyche = dusza, i λόγος logos = słowo, myśl) jest to nauka empiryczna, zajmująca się badaniem mechanizmów i praw rządzących zjawiskami psychicznymi oraz zachowaniami człowieka.

Niniejsza analiza stanu badań i perspektyw rozwoju historii psychologii w Polsce odwołuje się do trzech najważniejszych zdań-aforyzmów na temat badania dziejów psychologii, które zostały wypowiedziane przez przedstawicieli tej subdyscypliny w ciągu ostatniego wieku.

Pierwszy z nich pochodzi od niemieckiego badacza procesów pamięci Hermanna Ebbinghausa. W roku 1908 napisał on często dziś cytowane przez psychologów zdanie: „Psychologia ma długą przeszłość lecz krótką historię”. Jest to aluzja do co najmniej dwóch faktów decydujących o zakresie analizy historii tej nauki. Po pierwsze, historyk psychologii chcąc ukazać drogi ewolucji myśli psychologicznej na przestrzeni wieków musi uwzględniać jej rozwój przebiegający w ramach filozofii, nauk przyrodniczych i medycznych, a nawet ścisłych (np. astronomii). Po drugie zaś, należy pamiętać o tym, że psychologia wyemancypowała się jako samodzielna subdyscyplina badawcza dopiero w trzeciej ćwierci XIX w. Biorąc pod uwagę ten fakt należy stwierdzić, iż najstarsze opracowanie historii psychologii pojawiło się jeszcze zanim nauka ta

usamodzieliła się. Za takie uważa się bowiem prawie ośmuset stronicowe dzieło *Geschichte der Psychologie* Friedricha Augusta Carusa, filozofa z Lipska, wydane ponad dwieście lat temu, bo w roku 1808 (reprint 1990).

Właściwa historiografia psychologii rozpoczęła się później, na przełomie XIX i XX w. Jednak trudno jest wskazać książki, które mogłyby zostać uznane za pionierskie opracowania historii psychologii naukowej na świecie. Takimi były na przykład dwie monografie Théodule'a Ribota: *La psychologie anglaise contemporaine* (1870, przekład pol. *Współczesna psychologia pozytywna w Anglii* z roku 1876) oraz *La psychologie allemande contemporaine* (1879, przekład pol. *Współczesna psychologia niemiecka* z roku 1901). Obie te rozprawy choć stanowią wykład badań i teorii współczesnych jej autorowi, są zarazem przeglądem idei historycznych, z których narodziły się dwa prądy psychologii XIX w: asocjacyonizm i psychologia eksperymentalna. Natomiast, jak się wydaje, pierwszymi dziełami z „historią psychologii” w tytule były prace Maxa Dessoira *Geschichte der neueren deutschen Psychologie* (1902) oraz *Abriss einer Geschichte der Psychologie* (1911). Ta druga monografia doczekała się zresztą tłumaczenia na język angielski, stając się przez to na krótko pierwszym podręcznikiem akademickim w tym zakresie.

HISTORIA PSYCHOLOGII NA ŚWIECIE I HISTORIA PSYCHOLOGII „ŚWIATOWEJ”

Oceniając dorobek i dynamikę rozwoju badań nad historią psychologii na świecie, nie sposób nie wspomnieć tytułu artykułu, który opublikował w roku 1960 amerykański uczony Robert Watson. Tytuł ten brzmiał: *Historia psychologii – zaniedbany obszar badań*². I to jest to drugie zdanie, które wywołało dyskusję i spowodowało zmiany w podejściu do badań nad dziejami psychologii. Czy jednak Watson miał rację pisząc swój tekst w tak pesymistycznym tonie?

Rzeczywiście, mniej więcej od roku 1898 do 1960 ukazało się w językach europejskich niewiele monografii z zakresu historii psychologii. W języku francuskim, rosyjskim czy niemieckim liczba ich nie przekraczała kilkunastu tytułów. Na tym tle wyróżniają się jednak prace wydane w języku angielskim. W latach 1898–1960 prac takich opublikowano 45, zaś po artykule Watsona, do roku 2008 ukazało się ich około 120!

Stwierdzenie Watsona straciło na nośności w angielskojęzycznym kręgu naukowym lecz czy jest ono aktualne w Polsce? Na przestrzeni pięćdziesięciu lat w naszym kraju wydano dwanaście monografii, które można uznać za syntezy historii psychologii. Są wśród nich zarówno przekłady monografii historii psychologii, jak i oryginalne opracowania rodzimych autorów³. Można więc uznać, iż czytelnik polski dysponuje wystarczającym wyborem kompendiów

przedstawiających dzieje psychologii na świecie zarówno w jej okresie przednaukowym, jak i naukowym.

HISTORIA POLSKIEJ PSYCHOLOGII Z PERSPEKTYWY MIĘDZYNARODOWEJ

Jak na tym tle przedstawia się wiedza i badania nad historią polskiej psychologii? Po pierwsze, trzeba niestety stwierdzić, że wkład polskich psychologów do rozwoju nauki nie jest brany pod uwagę przez zagranicznych badaczy jej dziejów. Przekonuje nas o tym na przykład lektura angielskojęzycznych – a więc najszerzej oddziałujących w świecie – monografii z zakresu historii psychologii. Nazwiska i dokonania polskich psychologów są w tych książkach nieobecne. Działa tu zapewne mechanizm, który Andrzej Kajetan Wróblewski w *Historii fizyki* określił mianem „obciążenia nacjonalistycznego”⁴. Można dodać do tego pojęcie „zbiorowego zaburzenia pamięci w nauce”. A przecież, pomimo że psychologia nie jest skazana na „regionalizm” w takim sensie jak niektóre inne nauki, oczywiście z uwagi na swój uniwersalny przedmiot, wydaje się oczywistym faktem, że parafrazując stwierdzenie Zbigniewa J. Wójcika: „spojrzenie na myśl psychologiczną z perspektywy Polski (lub każdego innego kraju) może ów obraz wzbogacić o wiele istotnych szczegółów”⁵.

Szczególnie smutne jest to, że o wypełnienie tej luki nie zadbali nawet uczeni o polskich korzeniach. Wśród prawie stu sześćdziesięciu monografii angielskojęzycznych są książki napisane przez osoby mające związki z Polską. Autorem kilku takich prac był urodzony w wielkopolskim Dolsku ksiądz Henryk Misiak (1911–1992), który wraz z Virginią Staudt Sexton (1916–1997) opublikował szereg monografii z zakresu historii psychologii. Warte wspomnienia są ich dzieła: *Catholics in Psychology* (Misiak & Staudt, 1954), *History of Psychology* (Misiak & Sexton, 1966), *Historical Perspectives in Psychology* (Misiak & Sexton, 1971), *Phenomenological, Existential, and Humanistic Psychologies* (Misiak & Sexton, 1973) i *Psychology Around the World* (Sexton & Misiak, 1976). Drugim z badaczy był Abraham Aaron Roback (1890–1965), autor monografii *A History of American Psychology* (1952) oraz *History of Psychology and Psychiatry* (1961). On także urodził się w Polsce (w Goniądzu na Podlasiu), skąd jako dziecko emigrował do Kanady, a później pracował w USA. Taka „niepamięć” jest przykra choćby z tego powodu, że działający wraz z nimi inny emigrant z Europy Środkowej, Czech Jozef Brožek z powodzeniem podejmował w swoich pracach publikowanych w USA wątki z historii psychologii czeskiej.

Tak więc należy skonstatować, że historia polskiej psychologii i wkład Polaków w rozwój tej subdyscypliny jest wielkim nieobecnym w kalendarium

dziejów światowej psychologii. Przekonać się o tym można wertując najważniejsze współczesne opracowanie globalnej historii psychologii *A Pictorial History of Psychology*, dzieło przygotowane przez międzynarodowy zespół historyków nauki⁶. Są w nim rozdziały poświęcone psychologii czeskiej czy brazylijskiej, nie ma polskiej. Wśród kilku tysięcy nazwisk psychologów wspomniany został tylko Waław Radecki, zresztą w kontekście jego zasług dla rozwoju psychologii w Ameryce Łacińskiej. Zabrakło tak wybitnych postaci, jak: Julian Ochorowicz, Józefa Joteyko, Anna Wyczółkowska, Bronisław Malinowski i inni.

Na tym tle nieco lepiej wypadają monografie niskonakładowe, jak choćby opracowana przez Marka Rosenzweiga (i in.) historia Międzynarodowej Unii Psychologicznej oraz erudycyjne dzieło Stanleya Fingera o dziejach badań nad mózgiem ludzkim⁷. W pierwszej z nich odnajdziemy nazwiska kilku polskich uczonych – członków komitetów międzynarodowych zjazdów psychologicznych, w drugiej zaś miłym zaskoczeniem jest docenienie roli Adolfa Becka w badaniach nad lokalizacją funkcji nerwowych w mózgu i rdzeniu oraz w odkryciu encefalogramu.

Zupełny brak wycucia co do postaci i faktów z historii polskiej psychologii panujący w nauce światowej widać jednak chociażby analizując międzynarodowe bibliografie psychologiczne, których redaktorzy starali się zebrać całość piśmiennictwa w jakimś zakresie. Tak na przykład, niezwykle użyteczna bibliografia tytułów czasopiśmiennictwa psychologicznego autorstwa Donalda V. Osiera i Roberta H. Vozniaka *A Century of Serial Publications in Psychology* notuje Józefę Joteyko (warte podkreślenia – w pierwszym dwudziestoleciu ubiegłego wieku najśłynniejszą na świecie kobietę psychologa) w kontekście jej działalności edytorskiej raz jako „Joteyko, I.”, a kilka stron dalej jako... „Joteyko Józef”⁸.

BIOGRAFISTYKA POLSKICH PSYCHOLOGÓW

Nie lepiej jest w opracowaniach szczegółowych, na przykład słownikach biograficznych wydawanych na świecie. Polscy psychologowie są w nich wspomniani wręcz „symbolicznie”. Dotychczas ukazały się dwa obszerne międzynarodowe leksykony biograficzne poświęcone psychologom. Autorem jednego z nich jest Leonard Zusne, drugi jest opracowaniem zbiorowym pod redakcją Noela Shehy'ego i in.⁹ Różnią się tym, że pierwszy z tych słowników obejmuje wyłącznie uczonych nieżyjących, drugi – nieżyjących i współcześnie żyjących. Dokonując wyboru sylwetek uczonych autorzy tych opracowań uznali niestety, że polscy psychologowie nie wnieśli istotnego wkładu w ogólnoswiatowy rozwój psychologii.

W słowniku Zusnego znajdują się noty o 580 uczonych (psychologach, filozofach, lekarzach, fizykach itp.). Amerykanie stanowią 28,6 %, Niemcy 20 %, Brytyjczycy, 13,4%, Francuzi 10,9 %, Austriacy 2,9%, Rosjanie 2,5%, Włosi 2%, pozostali – 21%. Zusne wymienia dwóch uczonych określonych jako „Polacy”. Są to... Mikołaj Kopernik i fizjolog Jerzy Konorski. Ponadto jednego określono jako „badacz polsko-brytyjski”; jest nim Bronisław Malinowski. Obecność naszych rodaków w historii psychologii została tu „wyceniona” na mniej niż pół procent.

Z kolei w słowniku biograficznym pod redakcją Noela Shehy’ego i in., zawierającym ponad 500 artykułów biograficznych Amerykanie stanowią 56, 5%, Brytyjczycy 12,3%, Niemcy 5,3%, Austriacy 3,7%, Rosjanie 2,5%, Francuzi 2,1%, pozostali – 17,5%. W słowniku znalazło się 5 psychologów z określeniem narodowości „polska”: Zygmunt Piotrowski, Abraham Roback, Jan Strelau, Henri Tajfel i Robert B. Zajonc oraz dwóch jako „polsko/amerykańska”: Icek Ajzen i Solomon Asch. W sumie daje to siedem osób czyli 1,4%.

Nie lepiej jest w tzw. studiach kobiecych. Najważniejszym słownikiem biograficznym przedstawiającym kobiety psychologów jest „podręcznik bio-bibliograficzny” autorstwa Agnes O’Connell i Nancy Russo¹⁰. Wśród 37 dużych biogramów nie zamieszczono życiorysu żadnej Polki, wśród 185 kilkunastowyrazowych not są tylko trzy nasze rodaczki w osobliwym wyborze: Franciszka Baumgarten-Tramer, Helena Deutsch, Elsa Frenkel-Brunswick.

Nie ma chyba sensu udowadniać dalej, że dokonania polskich psychologów nie są brane pod uwagę przy opracowaniu międzynarodowych kompendiów z zakresu historii i biografistyki psychologicznej. Bez udziału polskich historyków psychologii w zagranicznych projektach (kongresy, działalność wydawnicza) stan ten nieprędko ulegnie zmianie.

BADANIA NAD HISTORIĄ POLSKIEJ PSYCHOLOGII W KRAJU

Skoro historia polskiej psychologii nie funkcjonuje w międzynarodowych syntezach jej dziejów, to gdzie można ją zgłębiać? Niestety, do dziś nie powstała monografia typu „Historia polskiej psychologii”, jakkolwiek wiadomo, że próbę napisania takiej książki czynił już przed drugą wojną światową Stefan Błachowski. Również Józef Pieter zapowiadał pod koniec lat 50. wydanie takiej monografii. Powracając po wojnie do tematu, Błachowski powiedział podobno Pieterowi „Mam wprawdzie dużo materiału źródłowego [...] jednakże rzecz byłaby dla mnie, jako przewodniczącego Polskiego Towarzystwa Psychologicznego, nad wyraz kłopotliwa”¹¹.

Polscy autorzy wydali jednak kilka uniwersalnych historii psychologii, w których mieli szansę zaznaczyć wkład rodzimych uczonych. Właściwie możliwość ta została wykorzystana w niewielkim stopniu.

Za pierwszą próbę historiografii psychologii w Polsce należy uznać opracowanie autorstwa Stanisława Lorii z roku 1909 pt. *Z historii zagadnień i metod psychologii*¹². Ukazało się ono w ramach serii „Dzieje myśli” wydawanej pod szyldem „Poradnika dla samouków”. Jest to 80-stronicowy szkic poglądów psychologicznych wybranych filozofów: od uczonych greckich (zwłaszcza Arystotelesa), poprzez średniowiecznych (Suarez i Tomasz z Akwinu) po Wundta, Avenariususa i Macha. Co do wartości tej pracy nie sposób nie podzielać zdania Stefana Zameckiego, który napisał o niej trzy ćwierci wieku później „Są to rozważania nader nudne, mało komunikatywne, a przy tym ahistoryczne. Autor nie podał nawet dat życia poszczególnych uczonych [...] Co gorsza nie wypowiedział się zupełnie na temat specyfiki psychologii jako nauki”¹³. Rzecz jasna – nazwiska i dokonania polskich badaczy są w tej pracy nieobecne.

Rodzajem syntetycznej historii najnowszej psychologii była broszura Mieczysława Kreutza z 1946 r., stanowiąca przedruk jego artykułu z wydanej w roku 1933 *Encyklopedii Wychowania*. Pośród prawie sześćdziesięciu pozycji bibliograficznych, do których odwołał się autor, znalazło się kilka nazwisk polskich: Stefan Baley, Gustaw Bychowski, Wanda Dzierzbicka, Maria Grzegorzewska, Józefa Joteyko, Mieczysław Kreutz, Estera Markinówna, Władysław Śniegocki, Kazimierz Twardowski i Władysław Witwicki. Należy uznać, że zdaniem autora osoby te wniosły największy wkład do rozwoju polskiej międzywojennej psychologii naukowej¹⁴.

Na pierwszą z prawdziwego zdarzenia monografią dziejów „nauki o psychice” przyszło czekać pół wieku. Była to praca Józefa Pietera *Historia psychologii w zarysie* (1959). W tej książce autor poświęcił rozwojowi psychologii w Polsce jedną stronę, kończąc swoje sprawozdanie uwagą, że „O dalszych losach psychologii w Polsce będzie mowa w pracy osobnej”¹⁵. Jak już wspomniano, monografia taka nigdy nie powstała. Jednakże w kolejnej swej książce Pieter rozszerzył opis dokonań polskich psychologów poświęcając im prawie dwadzieścia stron liczący rozdział¹⁶. Pojawia się w nim kilkadziesiąt nazwisk, które od tej pory stale powtarzać się będą we wszystkich pracach, w których jest mowa o historii polskiej psychologii naukowej. Pieter nie ustrzegł się błędów, pisząc np. o tym, że pierwszą katedrę psychologii przy UMCS zorganizował Tadeusz Tomaszewski. W rozdziale tym nieobecny jest rozwój psychoanalizy w Polsce, nie ma mowy o polskich psychologach pracujących za granicą oraz mimo że jeden z podrozdziałów tekstu nosi tytuł *Psychologia polska po roku 1945* – nie znajdziemy w nim żadnego nazwiska, które objawiło się po roku 1956.

Z kolei Józef Pastuszka w liczącej ponad 500 stron *Historii psychologii* (1971) dzieje polskiej psychologii zamyka w 43 liniijkach. Z okresu psychologii

naukowej wymienia zaledwie trzy osoby: Juliana Ochorowicza, Władysława Heinricha i Kazimierza Twardowskiego¹⁷.

Następne kompendium dziejów psychologii opracowane przez polskiego badacza ukazało się w roku 2000. Jest to książka Ryszarda Stachowskiego *Historia współczesnej myśli psychologicznej*¹⁸. Wydana jako czwarty tom serii „Wykłady z psychologii”, przeznaczona dla studentów tego kierunku, jest ona w istocie erudycyjnie napisaną syntezą historii psychologii, wymagającą od czytelnika jeśli nie pasji naukowo-historycznej to przynajmniej merytorycznego przygotowania do analizy zagadnień z zakresu historii idei i nauki. Rozdział ósmy autor poświęcił *Historii polskiej psychologii w zarysie*. Porównując jego treść z opracowaniem J. Pietera warto podkreślić, że jest to szerokie i nowatorskie spojrzenie na problematykę dziejów polskiej psychologii. Autor rozwinął zagadnienie rozwoju psychologii przednaukowej w Polsce, wprowadził dzieje polskiego czasopiśmiennictwa psychologicznego oraz zwrócił uwagę na fenomen szkoły lwowsko-warszawskiej w psychologii.

W tym samym, nowatorskim stylu utrzymany jest rozdział traktujący o dziejach psychologii, z uwzględnieniem historii polskiej psychologii, który dla potrzeb najnowszego dwutomowego podręcznika akademickiego psychologii napisali wspomniany już R. Stachowski i Bartłomiej Dobroczyński¹⁹. Z nadzieją na kolejny i niewątpliwie znaczący postęp należy przyjąć informację, że została właśnie złożona do druku w Wydawnictwie Naukowym PWN ponad trzystustronicowa monografia *Historia polskiej myśli psychologicznej* w opracowaniu Teresy Rzepy i B. Dobroczyńskiego²⁰.

Trzeba jednak zauważyć, że również w tych najnowszych polskich syntezach historii psychologii rozgrywa się ona wciąż w gronie tych samych aktorów – uczonych. W dodatku badacze polscy wyodrębnieni są jakby w osobnej enklawie. Nie zwrócono uwagi na takie zależności, jak wpływ polskich psychologów na koncepcje uczonych zagranicznych czy wpływ uczonych zagranicznych na różne ośrodki i nurty polskiej psychologii. W szczególności nie rozwinięto sprawy „genealogii intelektualnych”, jakie zaistniały historycznie, np. doktoranci Wilhelma Wundta, uczniowie Georga E. Müllera, grupa psychoanalityków polskiego pochodzenia działających za granicą (Francja, W. Brytania, USA) i ich związek z Wiedeńskim Towarzystwem Psychoanalitycznym, polskie korzenie psychologów amerykańskich²¹. Pominięto też wpływ psychologii radzieckiej na losy polskiej psychologii powojennej (np. wpływ Aleksandra Łurii na powstanie polskiej szkoły neuropsychologii, która działa dziś na poziomie europejskim) czy choćby dzieje podręczników do psychologii na studiach magisterskich w Polsce, których treść tak wiernie przecież odzwierciedla nie tylko rozwój subdyscypliny, lecz i kontekst polityczny nauczania psychologii w naszym kraju.

PRACE PRZYCZYNNIKARSKIE Z HISTORII PSYCHOLOGII POLSKIEJ

Brak ogólnej monografii historii psychologii w Polsce w małym tylko stopniu kompensują prace przyczynkarskie. Do takich można zaliczyć chociażby rozdziały w podręcznikach do poszczególnych działów psychologii. Mamy właściwie dwa takie krótkie opracowania, dotyczące psychologii klinicznej i psychologii rozwojowej²².

Do opracowań różnych aspektów historii polskiej psychologii należą nieliczne monografie zagadnieniowe. Wspomnieć wypada książkę Wandy Bobrowskiej-Nowak i Kazimierza Czarneckiego *Narodziny i rozwój psychologii w Polsce – Wybór materiałów* (1970), Wandy Bobrowskiej-Nowak *Pionierzy psychologii naukowej w Polsce* (1971) oraz Janiny Budkiewicz i Janiny Kączkowskiej *Z dziejów psychologii stosowanej w Polsce do 1957 r.* (1987)²³. Nie można niestety powiedzieć, żeby były to prace wyczerpujące, pozbawione błędów. Ich autorzy kompletnie nie poradzili sobie ze zdobyciem podstawowych informacji biograficznych o niektórych ze swych bohaterów, np. W. Bobrowska-Nowak poświęciła Teofilowi Ziembie i Mikołajowi Lipińskiemu dłuższe omówienia ich naukowego dorobku, nie znajdziemy tam jednak żadnych, nawet ramowych dat życia tych postaci. Z kolei J. Budkiewicz i J. Kączkowska, które wielokrotnie opisują dokonania Stanisława Studenckiego, jego notę biograficzną opatrzyły przypisem, że dat życia tego uczonego nie można było ustalić. Tymczasem wystarczyło zajrzeć do wydawanego w latach 30. w USA rejestru psychologów by znaleźć w nim informację, że Studencki urodził się 12 czerwca 1883 r. we Włocławku.

Z nowszych opracowań zagadnień szczegółowych z historii polskiej psychologii mamy tylko pracę Teresy Rzepy *Życie psychiczne i drogi do niego* (1998) o psychologicznej szkole lwowskiej (lwowsko-warszawskiej) czyli o wpływie Kazimierza Twardowskiego i Władysława Witwickiego na kształt psychologii polskiej w okresie międzywojnia oraz monografię Bartłomieja Dobroczyńskiego *Idea nieświadomości w polskiej myśli psychologicznej przed Freudem* (2005), w której autor dowiódł, że rozważania o nieświadomych procesach psychicznych funkcjonowały w rodzimej filozofii i medycynie już od końca XVIII w., wyprzedzając teorię S. Freuda. Ponadto w ubiegłym roku ukazała się jedyna praca mówiąca o recepcji poglądów psychologicznych w Polsce zagranicznego promotora psychologii naukowej (Théodule'a Armanda Ribota); jest nią moja książka *Zapomniany inspirator*.

Osobne miejsce zajmują opracowane na różnym poziomie (szczegółowość, wykorzystanie archiwaliów itp.) historie instytucji psychologicznych w Polsce. W pierwszym rzędzie mam na myśli instytucje naukowe – katedry i zakłady psychologii przy uniwersytetach. Tylko część ośrodków akademickich doczekało się takich omówień. Są to katedry, instytuty lub wydziały psychologii

w Uniwersytecie Jagiellońskim, Uniwersytecie Warszawskim, Uniwersytecie Wrocławskim, Katolickim Uniwersytecie Lubelskim i Uniwersytecie Marii Curie-Skłodowskiej²⁴.

POLSKA BIOGRAFISTYKA PSYCHOLOGICZNA

Nieobecność polskich psychologów w międzynarodowych słownikach biograficznych pokrywa się niestety z tendencją zaobserwowaną w rodzimych leksykonach biograficznych. W pomnikowym *Polskim Słowniku Biograficznym* reprezentanci psychologii wyraźnie ustępują ilościowo przedstawicielom innych zawodów, nie mówiąc już o tzw. postaciach historycznych. Szereg nazwisk nie znalazło swoich monografistów. Niedostatki te miał uzupełnić „leksykon brązowy” jakim był *Słownik psychologów polskich*²⁵. Jest to jednak praca warsztatowo nierówna, bywają w niej błędy w datach i faktach; zresztą stanowi ona przede wszystkim przegląd idei, a nie opracowanie biografii ujętych tam psychologów. Wydany na jego bazie *A Concise Dictionary of Polish Psychologists*, jest właściwie informatorem, który ze względu na nakład nie spełnia zapewne swej roli w zakresie popularyzacji dokonań polskich psychologów, chociaż z pewnością służyć może wstępnej promocji dokonań psychologów polskich dla czytelników angielskojęzycznych²⁶.

W konwencji słownika biograficznego utrzymana jest też książka Kazimierza Czarneckiego *Pionierzy, współtwórcy i twórcy polskiej psychologii naukowej* (2000), która stanowi *de facto* kompilację ogólnikowych danych z nekrologów i wspomnień pośmiertnych. W niektórych przypadkach opracowanie to przeraża błędami²⁷.

Osobnym problemem są monografie (biografie) psychologów. Przede wszystkim ze względu na to, że większość uczonych była czynna w różnych obszarach naukowych (nie tylko psychologicznych), wiele z tych monografii rozwija wątki w ich twórczości naukowej pozapsychologicznej. Takim kuriozum (dla psychologa) jest fakt, że nie ma biografii psychologicznej Juliana Ochorowicza, jest zaś książka Romana Wajdowicza *Julian Ochorowicz jako prekursor telewizji i wynalazca w dziedzinie telefonii* (1964). Choć dotyczy ona pioniera psychologii polskiej, odsłania chlubne karty jego pracy w zupełnie innej dziedzinie.

Do nielicznych biografii omawiających uczonych od strony ich wkładu do rozwoju psychologii należy zaliczyć książki o Jędrzeju Śniadeckim, Michale Wiszniewskim i Władysławie Witwickim²⁸. Z kolei biografia Kazimierza Twardowskiego była dla jej autora pretekstem do zaprezentowania sylwetek jego uczniów²⁹.

Są to wszystkie prace nastawione na przedstawienie poglądów naukowych wymienionych postaci, w mniejszym stopniu opracowania ich życiorysów.

Jedyną klasyczną jak dotychczas biografią polskiego psychologa, wykorzystującą dokumenty osobiste i archiwalne jest książka Zofii Ratajczak *Zachwył i logika czynu* o Tadeuszu Tomaszewskim³⁰.

POLSKIE ODPOWIEDNIKI ZAGRANICZNYCH SERII WYDAWNICZYCH Z ZAKRESU HISTORII PSYCHOLOGII

Dwa projekty światowe (amerykańskie) z zakresu historii psychologii mają swoje odpowiedniki w polskiej psychologii. Pierwszym z nich jest edycja wspomnień ludzi nauki pt. *Historia psychologii polskiej w autobiografiach*. Inspiracją dla jej redaktorki, Teresy Rzepy, była niewątpliwie zapoczątkowana w okresie międzywojennym przez Carla Murchisona (1887–1961) amerykańska seria *A History of Psychology in Autobiography*. W latach 1992–2000 ukazały się cztery tomiki *Historii psychologii polskiej w autobiografiach* będące przyczynkiem do życiorysów polskich psychologów XX w. (Tadeusza Tomaszewskiego, Jana Strelaua, Antoniny Guryckiej i in)³¹.

Drugie przedsięwzięcie związane jest z wydawaniem pism klasyków psychologii. W roku 1986 zapoczątkowana została przez PWN edycja pism autorów, którzy mieli największy wpływ na ukształtowanie się myśli psychologicznej. Jest to seria „*Biblioteka klasyków psychologii*” (BKP), wzorowana zapewne na monumentalnej „*Bibliotece klasyków filozofii*”. Stanowi ona zarazem odpowiednik wydawanej za oceanem serii „*Significant Contributions to the History of Psychology 1750–1920*”. Dotychczas ukazało się ponad trzydzieści tomów BKP. Wśród nich są też znaczące prace polskich autorów: Władysława Heinricha, Floriana Znanieckiego, Michała Wiszniewskiego, Juliana Ochorowicza oraz zbiorówka z wybranymi tekstami przedstawicieli tzw. szkoły lwowsko-warszawskiej (K. Twardowski, W. Witwicki, S. Baley, S. Błachowski, M. Kreutz, A. Lewicki, T. Tomaszewski).

CZYNNIKI DECYDUJĄCE O STANIE BADAŃ NAD HISTORIĄ PSYCHOLOGII W POLSCE

Jak to wynika z powyższego przeglądu, rodzimy dorobek naukowy w zakresie historii psychologii jest w sumie daleki od ideału, o różnej wartości, a jego porównanie ze światowym piśmiennictwem wskazuje na znaczące opóźnienia i duże luki w zakresie rozeznania tematu.

Skąd bierze się tak słaby poziom rozpoznania historii polskiej psychologii i jej promocji? Na pewno jest to wynikiem dwóch czynników:

- 1) losów nauczania historii psychologii na studiach psychologicznych;

2) brakiem zainteresowania historią psychologii, jaki cechuje większość polskich psychologów.

Tradycje akademickiego nauczania historii psychologii w Polsce otwierają kursy prowadzone przez Teofila Zięmbę, Ignacego Skrochowskiego i Stefana Pawlickiego w UJ już na przełomie XIX i XX w. Jednak w ramach trzyletniego studium psychologicznego Wolnej Wszechnicy Polskiej w Warszawie od roku 1919 nie planowano tego rodzaju zajęć. Do roku 1950 nie istniały studia wyższe w zakresie psychologii. Dlatego z historią myśli psychologicznej studenci zapoznawali się co najwyżej na marginesie wykładów z historii filozofii. Projekt magisterskich studiów filozoficznych w zakresie psychologii ogłoszony w 1946 r. nie przewidywał wykładów z historii psychologii. Zastępowała go „znajomość współczesnych zagadnień filozofii na tle ich historii”³².

W planie pierwszych w Polsce psychologicznych studiów magisterskich przedmiot „Historia psychologii” prowadzony był na IV i V roku w wymiarze 75 godzin. W latach 80. ubiegłego wieku przejściowo połączono go z przedmiotem „Wstęp do psychologii”, stopniowo ograniczając ilość godzin wykładowych. Zmiana nastąpiła przed dziesięcioma laty. W pracy pod red. A. Brzezińskiej i in. *Standardy kształcenia psychologów* (2000) wyróżniono „Historię myśli psychologicznej” jako przedmiot podstawowy, co dawało nadzieję na przywrócenie jego znaczenia w programie kształcenia psychologów³³. Tymczasem kilka lat później, na skutek niezrozumiałej decyzji wąskiego grona osób, wśród których nie było historyka nauki, ponownie zlikwidowano ten przedmiot tworząc zarazem kuriozalny kurs pod nazwą „Wprowadzenie do psychologii z elementami historii myśli psychologicznej” (I semestr pierwszego roku studiów). Przytomnie jednak w kilku ośrodkach akademickich (UJ, UMCS) pozostawiono w siatce zajęć „Historię myśli psychologicznej”, co prawda w okrojonym wymiarze godzin.

Być może wyeliminowanie „Historii myśli psychologicznej” z programu nauczania było wynikiem tego, że środowisko akademickich psychologów nie dysponuje kadrami, która w sposób profesjonalny mogłaby wykładać ten przedmiot we wszystkich uczelniach, na których prowadzone są pięcioletnie jednolite studia magisterskie w zakresie psychologii. Ośrodków takich jest bowiem ponad dwadzieścia (licząc filie prywatnych szkół wyższych), natomiast samodzielnych pracowników nauki zajmujących się historią psychologii było dotąd trzech (Ryszard Stachowski, Teresa Rzepa, Bartłomiej Dobroczyński). Dla porównania: mamy w kraju 186 samodzielnych pracowników nauki deklarujących zainteresowania historią filozofii, 77 historią pedagogiki, szkolnictwa, edukacji i wychowania, 30 historią medycyny, 11 historią farmacji.

Wyrazem profilów zainteresowań psychologów polskich są ogólnopolskie zjazdy organizowane pod patronatem Polskiego Towarzystwa Psychologicznego. Prezentowane są na nich doniesienia z badań, głównie eksperymentalnych i testowych. W programach tych zjazdów bardzo trudno znaleźć temat z zakresu

historii psychologii. Zestawienie liczby tematów historyczno-psychologicznych w stosunku do całości tematyki referowanej na zjazdach psychologicznych od roku 1990 przedstawia poniższa tabela. Wnioski oczywiście pozostawia się czytelnikowi.

Data i miejsce Zjazdu	Ogólna liczba referatów	Referaty poświęcone historii psychologii
XXVII Zjazd Naukowy – 1990 – Łódź	176	0
XXVIII Zjazd Naukowy – 1993 – Opole	206	1
XXIX Zjazd Naukowy – 1996 – Gdańsk	415	4
XXX Zjazd Naukowy – 1999 – Warszawa	307	1
XXXI Zjazd Naukowy – 2002 – Lublin	563	11
XXXII Zjazd Naukowy – 2005 – Kraków	591	11
XXXIII Zjazd Naukowy – 2008 – Poznań	435	1

Trzeba jednak dodać, że na przestrzeni ostatniego ćwierćwiecza organizowano monograficzne konferencje poświęcone zagadnieniom z zakresu historii psychologii. Większe znaczenie miało na przykład międzynarodowe sympozjum na temat życia i dokonań Kurta Lewina (Mogilno-Bydgoszcz 2004) oraz sympozja Polskiego Towarzystwa Psychologii Behawioralnej, na których pojawiały się referaty poświęcone sylwetkom behawiorystów. Z nadzieją też wypada przyjąć inicjatywę pracowników Wyższej Szkoły Finansów i Zarządzania w Warszawie zorganizowania konferencji pt. *Psychologia europejska w okresie międzywojennym*, planowanej na wrzesień 2009 roku.

Skąd bierze się obojętność, a czasem wręcz niechęć psychologów w stosunku do badania dziejów własnej dyscypliny? Przecież Teresa Rzepa przedstawiła „smak badań” w zakresie historii nauki w pięknych słowach: „Zajmowanie się przeszłością myśli psychologicznej jest na pewno wielką przygodą intelektualną. Oznacza ona poruszanie się po czasami już bardzo niewyraźnych tropach rozumowania, porównywanie zatartych śladów, odczytywanie logiki nieistniejących umysłów, odkrywanie argumentów owianych mgłą zapomnienia, sklepanie podartych fotografii i pociętych taśm filmowych, niezamierzone wsłuchiwanie się w przebieg dawno już zamkniętych obrad i dyskusji, „wczuwanie się” w towarzyszące im nastroje, pełne zrozumienia zachowanie się podczas nieoczekiwanych spotkań”³⁴.

Maciej Dymkowski nie pozostawił jednak złudzeń, pisząc: „Większości psychologów trudno dziś przypisać zainteresowanie historią [...] dlatego, że korzystanie z materiałów historycznych wymaga rezygnacji z nęcących możliwości, jaką dają badania eksperymentalne”³⁵.

Postawa ta jest odzwierciedlona w statystyce osób deklarujących różne specjalności zainteresowań z zakresu psychologii, jaką zestawzić można na podstawie internetowej bazy „Ludzie nauki” z portalu www.nauka-polska.pl³⁶.

WNIOSKI KOŃCOWE

W podsumowaniu wypada zacytować ostatni z trzech aforyzmów, związanych z historią psychologii. Przed ponad dekadą amerykański uczony Kurt Danziger napisał: *Przyszłością historii psychologii nie jest jej przeszłość*³⁷. Może jest to zbyt surowy osąd jeśli chodzi na przykład o kondycję historii psychologii w Stanach Zjednoczonych czy w niektórych krajach Europy Zachodniej, lecz zdanie to zdaje się być adekwatne w stosunku do perspektyw rozwoju badań nad historią psychologii w Polsce.

Wielu psychologów słuchając tego wystąpienia zadałoby pytanie: „Czy zajmowanie się historią psychologii, zwłaszcza polskiej, jest potrzebne, a jeśli tak to komu?”. Autorowi znana jest na przykład taka współczesna dysertacja habilitacyjna polskiego psychologa, który badając procesy nieświadomego afektu nie podał (bo zapewne nie znał) żadnych precedensów w historii nauki, które zaszyły przed przeprowadzeniem jego badań, oprócz teorii Freuda. Jak się wydaje żadnego recenzenta nie zdziwiło takie potraktowanie ponad stuletniego dorobku eksperymentalnej psychologii naukowej. Ciężką do uleczenia „chorobą” może być więc narcystyczne przekonanie niektórych psychologów, że nauka ta bierze początek od ich prac...

Perspektywy rozwoju historii psychologii w Polsce zależą od wprowadzenia w życie konkretnych „środków naprawczych”. Zostały one przeze mnie zebrane w następujące postulaty:

1. Przy którymś z ośrodków uniwersyteckich, w których prowadzi się magisterskie studia w zakresie psychologii powinien powstać Zakład Historii Psychologii, co wyraźnie należałoby podkreślić w profilu jednostki nadrzędnej, również w ofercie skierowanej do studentów. Zakład taki przez długie lata istniał w strukturze Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, lecz wraz z przejściem jego założyciela i kierownika Ryszarda Stachowskiego na emeryturę został zlikwidowany.
2. Jest pilna konieczność przywrócenia przedmiotu „Historia myśli psychologicznej” w klasycznym, sprawdzonym kształcie, dla studentów psychologii we wszystkich uczelniach, które prowadzą ten kierunek studiów. Zajęcia te powinny obejmować co najmniej 75 godzin wykładowych i konwersatoryjnych oraz odbywać się na drugim lub wyższych latach studiów.
3. Jest potrzeba opracowania kompletnej bibliografii polskiej psychologii do roku 1939 (na wzór czy w uzupełnieniu do „Bibliografii filozofii polskiej”), jak również nowego „Słownika biograficznego psychologów polskich”.

4. Być może regularne organizowanie sesji poświęconych dokonaniom psychologii polskiej (i światowej z polskimi wątkami) w szerokim aspekcie historycznym, skierowanej nie tylko do psychologów ale i do pedagogów, filozofów i lekarzy, którzy na marginesie swoich zainteresowań ocierają się o ten obszar badań, pomogłoby, na zasadzie współpracy interdyscyplinarnych uczonych, wypracować nowe drogi badań i promocji historii polskiej psychologii.
5. Efektem takiego współdziałania mogłoby być m. in. opracowanie monografii o dziejach psychologii w Polsce, zarówno w okresie przednaukowym, jak i naukowym, z punktu widzenia interdyscyplinarnego. Szczególnie wartościową pracą byłaby współautorska książka o dziejach psychologii w polskich uczelniach wyższych, a może również historia wiodących placówek, w których pracują psychologowie – praktycy (np. poradnie wychowawczo-zawodowe). Warta kontynuacji jest bowiem idea monografii Z. Budkiewicz i Z. Kączkowskiej, uzupełniająca jej zakres o rozwój psychologii stosowanej w Polsce w latach 1958–1989.
6. Potrzebą chwili jest zorganizowanie towarzystwa badań nad historią nauk o zachowaniu i rocznika (z międzynarodową Radą Naukową), w którym publikowano by artykuły z tego zakresu, może na początek w najtańszej – internetowej formie. Zaczątkiem tej idei byłaby może Sekcja Historii Psychologii przy Polskim Towarzystwie Psychologicznym. Być może zmotywowałoby do eksploracji zagadnień z zakresu historii psychologii ustanowienie cyklicznej nagrody, przyznawanej za najlepsze naukowe publikacje w tym zakresie przez komitet działający w ramach takiej sekcji.
7. Jeśli kadra historyków psychologii byłaby wciąż niewielka, zachodzi potrzeba stworzenia archiwum i muzeum psychologii polskiej, na wzór AHAP w Acron (USA), które dokumentowałyby rozwój i przemiany polskiej „nauki o psychice” z nadzieją, że kiedyś te zbiory zostaną wreszcie docenione i wykorzystane.

Bez tych starań historia psychologii w Polsce pozostanie egzotyczną ciekawostką na marginesie historii nauki.

Przypisy

¹ Jest to tekst wykładu habilitacyjnego wygłoszonego w formie skróconej po kolokwium habilitacyjnym w dn. 7 maja 2009 r. przed Radą Naukową Instytutu Historii Nauki PAN w Warszawie. W niniejszej wersji tekst został uzupełniony o przypisy i podzielony na podrozdziały. Autor składa podziękowania prof. drowi hab. Stefanowi Zameckiemu za zaproszenie do wydrukowania całości wykładu w „Kwartalniku Historii Nauki i Techniki”.

² R. I. W a t s o n : *The history of psychology. A neglected area*. „American Psychologist” 1960 t. 15 s. 251–255.

³ Spośród przekładów należy wymienić: skróconą wersję *Historii psychologii* Georga S. Bretta (wyd. pol. 1969), dwutomową *Historię myśli psychologicznej* M. G. Jaroszewskiego (wyd. pol. 1987) i tegoż autora *Psychologię XX wieku* (wyd. pol. 1985) oraz wydane w roku 2008 cztery pozycje – *Historię współczesnej psychologii* D. i S. S c h u l t z ó w , *Historię współczesnej psychologii* L. T. B e n j a m i n a , *Historię psychologii* H. E. L ü c k a i *Wprowadzenie do psychologii* F. P a r o t a i M. R i c h e l l e .

⁴ A. K. W r ó b l e w s k i : *Historia fizyki*. Warszawa 2006 Wyd. Naukowe PWN s. VII.

⁵ Z. J. W ó j c i k : *Historia nauki o środowisku – z polskiej perspektywy*. [W:] P. J. B o w l e r : *Historia nauk o środowisku*. WUW Warszawa 2007 s. 431–441 (parafraza zdania ze str. 431).

⁶ W. G. B r i n g m a n n , H. E. L ü c k , R. M i l l e r , Ch. E. E a r l y (Red.): *A Pictorial History of Psychology*. Chicago 1997 Quintessence.

⁷ M. R. R o s e n z w e i g , W. H. H o l t z m a n , M. S a b o u r i n , D. B é l a n g e r : *History of the International Union of Psychological Science (IUPsyS)*. Philadelphia 2000 Psychology Press Ltd; S. F i n g e r : *Origins of Neuroscience. A History of Explorations into Brain Function*. Oxford University Press Oxford 1994.

⁸ D. V. O s i e r , R. H. W o z n i a k : *A Century of Serial Publications in Psychology 1850–1950. An International Bibliography*. Millwood 1984 Kraus Int. Publ.

⁹ L. Z u s n e : *Biographical Dictionary of Psychology*. Westport 1984 Greenwood Press; N. S h e e h y , A. J. C h a p m a n , W. C o n r o y (Eds.): *Biographical Dictionary of Psychology*. London and New York 1997 Routledge.

¹⁰ A. N. O ’ C o n n e l l , N. F. R u s s o (Eds.): *Women in Psychology. A Bio-Bibliographic Sourcebook*. New York 1990 Greenwood Press.

¹¹ J. P i e t e r : *Czasy i ludzie*. T. V–VI. Toruń 2003 Wyd. Adam Marszałek s. 493.

¹² Nie jest to jednak pierwsza praca w języku polskim z historią psychologii w tytule. Za taką bowiem należy uznać przekład dzieła kardynała Désiré-Josepha Merciera *Les origines de la psychologie contemporaine* (1897), któremu polski tłumacz, Władysław Kosiakiewicz, dał tytuł *Historia psychologii nowożytnej* (wyd. polskie 1900). Z uznaniem należy stwierdzić, iż przekład polski tego opracowania dziejów psychologii filozoficznej był pionierskim i wyprzedził nawet angielskie tłumaczenie autorstwa W. H. Mitchella (*Origins of Contemporary Psychology*) wydane dopiero w roku 1918.

¹³ S. Z a m e c k i : *Historia nauki w „Poradniku dla samouków”* [W:] I. S t a s i e w i c z - J a s i u k o w a (Red.): *Dzieje nauczania historii nauki i historii techniki w Polsce*. Wrocław 1982 Ossolineum, s. 319–358 (cytat ze s. 355).

¹⁴ M. K r e u t z : *Główne kierunki współczesnej psychologii*. Wyd. 2. Warszawa 1946 Nasza Księgarnia.

¹⁵ J. P i e t e r : *Historia psychologii w zarysie*. Katowice 1959 Wydawnictwo „Śląsk”, s. 126. Warto zwrócić uwagę na krytyczną recenzję tej książki, którą opublikowała w roku 1959 w „Przeglądzie Psychologicznym” Janina Budkiewicz.

¹⁶ T e n Ź e : *Historia psychologii*. Warszawa 1974 PWN.

¹⁷ J. P a s t u s z k a: *Historia psychologii*. Wyd. Lublin 1971 KUL.

¹⁸ R. S t a c h o w s k i: *Historia współczesnej myśli psychologicznej. Od Wundta do czasów najnowszych*. Warszawa 2000 Scholar.

¹⁹ R. S t a c h o w s k i, B. D o b r o c z y ń s k i: *Historia psychologii – od Wundta do czasów najnowszych*. [W:] J. S t r e l a u, D. D o l i ń s k i (Red.): *Psychologia. Podręcznik akademicki*. Gdańsk 2008 GWP t. 1 s. 73–136.

²⁰ Wzmiankowana książka ukazała się w listopadzie 2009 roku nakładem Wydawnictwa Naukowego PWN.

²¹ W niniejszym wykładzie zostały jednak pominięte stan badań i literatura dotycząca historii psychoanalizy w Polsce, ponieważ może być ona przedmiotem osobnego opracowania. Warto zresztą nadmienić, że psychoanaliza jest często traktowana jako nurt w psychiatrii, a jej związki z psychologią obejmują zagadnienia z zakresu psychologii osobowości oraz praktyki psychoterapeutycznej. Z prac polskich psychologów na ten temat można wskazać np. książkę A. J a k u b i k: *Podstawowe kierunki psychiatrii dynamicznej*. Warszawa 1988 PZWL.

²² A. L e w i c k i (Red.): *Psychologia kliniczna*. Wyd. 3. Warszawa 1969 PWN (por. podrozdział *Historia psychologii klinicznej w Polsce* s. 10–15); M. Ż e b r o w s k a (Red.): *Psychologia rozwojowa dzieci i młodzieży*. Wyd. 6. Warszawa 1973 PWN (tu rozdziały: M. Ż e b r o w s k a: *Przedmiot i początki psychologii rozwojowej dzieci i młodzieży* s. 15–40 oraz M. Ż e b r o w s k a, Z. B a b s k a: *Zarys historii psychologii rozwojowej w XX wieku*, s. 41–122).

²³ Książka W. Bobrowskiej-Nowak *Pionierzy psychologii naukowej w Polsce* (1971) jest drukowaną wersją jej rozprawy *Początki polskiej psychologii* (Katowice 1971), na podstawie której habilitowała się ona 20 IX 1972 na Wydziale Humanistycznym UMCS w Lublinie. Jak się wydaje była to pierwsza w powojennej Polsce habilitacja z zakresu historii psychologii, chociaż za taką może też być uważana habilitacja Jerzego Strojnowskiego na podstawie pracy *Psychofizjologia Jędrzeja Śniadeckiego* przeprowadzona w roku 1969 w Akademii Medycznej w Warszawie. Kolejne stopnie doktora habilitowanego w tej specjalności uzyskali psychologowie: Teresa Nella Rzepa (1991, UAM) oraz Bartłomiej Dobroczyński (29 VI 2006, UJ). Dysertacja Jerzego Burchardta *Kosmologia i psychologia Witelona* (27 IX 1990, IHN PAN) tematycznie przynależy również do historii polskiej psychologii (przednaukowej).

²⁴ W. S z e w c z u k: *Dzieje psychologii w Uniwersytecie Jagiellońskim*. [W:] S. M i k u c k i (Red.): *Studia z dziejów Wydziału Filozoficzno-Historycznego Uniwersytetu Jagiellońskiego*. „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego, Prace Historyczne” 1967 nr 16 s. 379–406; W. S z e w c z u k: *Historia Zakładu Psychologii Eksperymentalnej Uniwersytetu Jagiellońskiego*. [W:] W. S z e w c z u k (Red.): *Psychologia rozumienia. Materiały Międzynarodowego sympozjum*. Warszawa 1968 PWN s. 15–22; E. L e s z c z u k, Z. P ł u ż e k: *Psychologia na Katolickim Uniwersytecie Lubelskim 1918–1938*. „Roczniki Filozoficzne” 1968 nr 16 s. 5–50; S. J a n e c z e k: *Filozofia na KUL-u. Nurty-osoby-idee*. Lublin 2001 Redakcja Wydawnictw KUL; M. P o r e b s k a: *40 lat psychologii w Uniwersytecie Wrocławskim. Historia, kierunki rozwoju i aktualne osiągnięcia*. „Prace Psychologiczne” 1991 t. 25; C. W. D o m a ń s k i: *Z historii Instytutu Psychologii UMCS*. „Lubelski Rocznik Pedagogiczny” 1995 t. XVI

s. 89–96; C. W. D o m a ń s k i: *Trudne początki. Psychologia w Uniwersytecie Marii Curie-Skłodowskiej w latach 1944–1949*. [W:] T. R z e p a (Red.): *Na ścieżkach historii psychologii*. Szczecin 2003 AMP Studio s. 147–156; C. W. D o m a ń s k i: *Chlubne tradycje. Początki psychologii na Uniwersytecie Marii Curie-Skłodowskiej*. „Annales UMCS” Sectio J vol. XX 2007 s. 13–21; C. W. D o m a ń s k i: *Nasze tradycje. „Do trzech razy sztuka” czyli o historii psychologii na UMCS*. [W:] *Wczoraj, dziś i jutro. Historia i przyszłość Instytutu Psychologii UMCS w Lublinie*. Lublin 2009 Wyd. UMCS s. 35–55; M. L e w i c - k a: *Skąd jesteśmy? Zarys historii Wydziału Psychologii UW*. [W:] M. L e w i c k a, T. S o s n o w s k i, M. T r o j a n (Red.): *Wydział Psychologii Uniwersytetu Warszawskiego*. Warszawa 1998 Wyd. UW s. 9–48.

²⁵ E. K o s n a r e w i c z, T. R z e p a, R. S t a c h o w s k i (Red.): *Słownik psychologów polskich*. Poznań 1992 Instytut Psychologii UAM.

²⁶ T. R z e p a, R. S t a c h o w s k i, J. R y d l e w s k a (Red.): *A Concise Dictionary of Polish Psychologist*. Szczecin b. r. (2004) AMP Studio.

²⁷ K. M. C z a r n e c k i: *Pionierzy, współtwórcy i twórcy polskiej psychologii naukowej (sylwetki uczonych)*. Kraków b. r. (2000) Impuls.

²⁸ J. B a ń k a: *Poglądy filozoficzno-społeczne Michała Wiszniewskiego*. Warszawa 1967 KiW; J. S t r o j n o w s k i: *Psychofizjologia Jędrzeja Śniadeckiego*. Wrocław 1968 Ossolineum; A. N o w i c k i: *Uczeń Twardowskiego*. Katowice 1983 Wyd. „Śląsk”; T. R z e p a: *Psychologia Władysława Witwickiego*. Poznań 1991 Wyd. Naukowe UAM.

²⁹ R. J a d c z a k: *Mistrz i jego uczniowie*. Warszawa 1997 Wyd. Naukowe Scholar.

³⁰ Z. R a t a j c z a k: *Zachwyty i logika czynu. Portret intelektualny Tadeusza Tomaszewskiego*. Warszawa 2006 Wyd. Naukowe Scholar.

³¹ Wypada zauważyć, że dotychczas ukazały się pamiętniki zaledwie trzech psychologów: K. T w a r d o w s k i: *Dzienniki*. Cz. 1–2. PTF – Warszawa-Toruń 1997 Wyd. A. Marszałek; B. M a l i n o w s k i: *Dziennik w ścisłym znaczeniu tego wyrazu*. Kraków 2001 WL oraz tomy wspomnień Józefa Pietera *Czasy i ludzie*, które ukazywały się w latach 1986–2003.

³² *Projekt magisterium na stopień magistra filozofii w zakresie psychologii*. „Ruch Filozoficzny” 1948 XVI nr 3–4 s. 210–211.

³³ A. B r z e z i ń s k a, J. B r z e z i ń s k i, A. E l i a s z (Red.): *Standardy kształcenia psychologów : programy kształcenia w bloku podstawowym*. Poznań 2000 Wyd. Naukowe UAM.

³⁴ T. R z e p a: *Życie psychiczne i drogi do niego (Psychologiczna Szkoła Lwowska)*. Szczecin 1998 Wyd. Naukowe USz s. 7.

³⁵ M. D y m k o w s k i: *Dlaczego z Adolfa wyrósł Hitler?*. „Pomocnik Psychologiczny” 2008 s. 26–28 (cytat ze s. 28).

³⁶ Według danych z bazy OPI wykształcenie lub działalność w zakresie psychologii deklaruje w sumie 1567 polskich pracowników nauki. W tej liczbie znajdują się osoby zainteresowane: psychologią kliniczną (390), psychologią społeczną (289), psychologią osobowości (107), psychologią wychowawczą (101), psychologią pracy (93), psychologią zdrowia (62), natomiast historię psychologii jako specjalność podało 8 osób. Brak danych dotyczących aktualnego profilu specjalizacji członków Polskiego Towarzystwa

Psychologicznego. W roku 1975 zainteresowanie historią psychologii deklarowało pięć osób: Janina Budkiewicz, Zofia Narutowicz-Krassowska, Józef Pastuszka, Jan Rzepka i Jerzy Stojnowski (zob.: M. W o s i ń s k i (Red.): *Informator o członkach Polskiego Towarzystwa Psychologicznego*. Warszawa 1975 PTP s. 147).

³⁷ K. D a n z i g e r: *The future of psychology's history is not its past: A reply to Rappard*. „Theory and Psychology” 1997 nr 7 s. 107–111.